

De Defoe a Tournier ou de Robinson a Venres

Un mito literario da modernidade

REVISTA GALEGA
DE EDUCACIÓN
PUBLICACIÓN DE NOVA ESCOLA GALEGA

ISSN: 1132-8932

Páx. 94-97

Miguel Vázquez Freire

Nova Escola Galega

arno@mun-do-r.com

Quen teña seguido con algunha atención esta sección lembrará que hai xa tempo ficou dito que tres foran as obras fundadoras da moderna novela de aventuras: o *Telémaco* do francés Fénelon, o *Gulliver* do angloirlandés Swift e o *Robinson Crusoe* do inglés Defoe, as tres difundidas con gran éxito por toda Europa a comezos do século XVIII. Da primeira, malia ser a única das tres escrita expresamente para un lector mozo (o duque de Borgoña, discípulo directo do autor do texto), non me ocupei porque nin ten versión galega nin conseguiu manter o interese dos lectores adolescentes ao longo do tempo. Da segunda xa o fixen, da terceira ocupareime agora.

Sabemos que a figura do Robinson, chamada a ser un dos máis poderosos mitos literarios modernos, naceu na imaxinación do seu creador literario a partir dun feito real. En 1712 a incipiente prensa británica publicou o caso do mariñeiro Alexander Selkirk, quen pasou cinco anos só na illa chilena de Más a Tierra, no arquipélago de Juan Fernández, non por un naufraxio senón voluntariamente, por causa dun enfrontamento co capitán do buque no que navegaba. Sabemos tamén que Daniel Defoe, home de negocios de fortuna oscilante que buscou na escritura os cartos que a sorte precaria dos negocios lle negaba, se inspirou nese Alexander Selkirk real para deseñar o seu imaxinario Robinson Crusoe; e que a publicación da novela en 1719, cun longuísimoo título (*A vida e as sorprendentemente estrañas aventuras de Robinson Crusoe, de York, mariñeiro, quen viviu vinte e oito anos nunha illa deshabitada da costa de América, próxima á desembocadura do gran río Orinoco... e segue aínda!*), lle dará éxito e sona inmediata, o que non o librá de novas adversidades. Tanto é así que, aínda que conquistará novos éxitos como renova-

dor da novela sentimental, ou de asunto amoroso (*Moll Flanders*, 1722; *Lady Roxana*, 1724), e será o creador da prensa de información económica, a súa morte terá lugar en circunstancias, tempo (1731 é o ano máis probable) e lugar ignorados, pois andaba agochado para escapar dos acredores. O que non só tivo que ver coa súa escasa habelencia para conservar os cartos, senón tamén con certa facilidade para gañarse poderosos inimigos no campo político coa súa pluma de agudo panflelista.

UNHA ALEGORÍA DO BURGUEÉS INDUSTRIOSO...

A síntese esencial do que a novela conta forma xa parte do imaxinario compartido da cultura occidental. Robinson Crusoe é o único supervivente dun naufraxio, sobrevivindo durante máis de vinte anos nunha illa deserta que Defoe sitúa no Caribe, no canto do Pacífico do seu modelo real. O relato dos primeiros anos descríbemos os traballos do naufrago para acondicionar a illa ás necesidades dunha vida cómoda e segura. Nesa arela laboriosa hai unha manifesta alegoría do individuo burgués industrial (hoxe diríase "empresario") que daquela protagonizaba un emerxente capitalismo mercantil que comezaba a transformar o mundo.

Mais a novela encerra unha segunda alegoría de carácter relixioso moral. Nos primeiros capítulos, previos ao naufraxio, vemos como o mozo Robinson desobedece os consellos do seu pai e emprende unha vida que el mesmo cualificará, xa na illa, de "depravada", allea a calquera "desexo do ben nin conciencia do mal". Será no delirio provocado por unhas febres cando reconecerá nas súas desgracias (non fora aquel o seu primeiro naufraxio senón o terceiro) o castigo de Deus pola súa vida pasada, indiferente aos preceptos relixiosos. A partir de entón,

na vida civilizada que o naufrago se autoimpón, ben ordenada, sometida a horarios regulares de traballo disciplinado, haberá tamén un lugar para as preguias e a lectura da Biblia. Unha cabal representación do que Max Weber chamará anos despois o "espírito do capitalismo" inspirado pola moral calvinista.

... E COLONIALISTA

A segunda parte da estancia na illa vén marcada pola aparición de Venres, o indíxena que Robinson rescata dunha morte segura a mans dunha tribo antropófaga inimiga. Non paga a pena deterse nos datos que Defoe proporciona da vida dos indíxenas, escasamente rigorosos, como tampouco non hai rigor na descrición da flora e fauna da illa caribeña. O relevante é que a relación entre o indíxena e Robinson representa unha nova dimensión do espírito "civilizador" burgués: a lexitimación da empresa colonial. Para o lectorado contemporáneo (e máis no contexto da actividade escolar comprometida con valores curriculares democráticos) pode (e mesmo eu diría debe) resultar escandaloso o modo en que se presentan non só a relación colonial de explotación, senón mesmo a escravitude, como situacións que non precisan ser xustificadas nin supoñen ningunha problematización moral. Cando o indíxena amosa o seu agradecemento por terlle salvado a vida colocando a súa cabeza baixo o pé de Robinson, este interpreta isto con satisfacción como sinal de "submisión e servidume" e principia o seu labor de amo dándolle un nome, Venres, polo día en que apareceu na illa, coma se xa antes non tivera un propio. Todo o proceso civilizador desenvolverase do mesmo xeito: impondo o colono ao colonizado a súa relixión e os seus costumes, nunha operación de borrado de toda a súa identidade previa.

A RECEPCIÓN ILUSTRADA

Non deixa de resultar sorprendente que o ilustrado Rousseau, máximo difusor da imaxe do "bo salvaxe", contribuíra de maneira decisiva á popularidade da obra de Defoe. No seu *Emilio*, que tanta influencia chegará a ter sobre a renovación das ideas pedagóxicas, confesa o seu odio polos libros que "só ensinan a falar do que non se sabe". Diríase que para el ese defecto era compartido pola case totalidade dos libros porque, á hora de decidir as lecturas dese neno que toma como modelo dunha educación ideal, as reduce a un só libro. Cal? Será de Aristóteles, de Plinio, de Buffon?, preguntase Rousseau retoricamente. Non, contéstase, é *Robinson Crusoe*.

É mesmo estraño que o ilustrado xenebrino non repare na contradición que presenta a obra de Defoe respecto da súa concepción da vida "salvaxe" en confronto coa civilizada. O home salvaxe representa no ideario rousseauiano a máxima proximidade á vida natural e, sendo a condición natural da humanidade a bondade, será o artificio do mundo civilizado causa principal da degradación moral do home moderno. Mais o que lle interesa a Rousseau da aventura robinsoniana é o que nela ve de reconstrución practicamente desde a nada do proceso educador (autoeducador) dun individuo entregado ás súas propias forzas. Na lectura rousseauiana o "bo salvaxe" é o propio Robinson, aprendendo a servirse dos recursos que a natureza lle ofrece, domesticándoa e, por así dicir, autodomesticándose a si mesmo, conformando os seus desexos ás limitadas posibilidades que aqueles lle permiten. Escápaselle en cambio o absurdo, mesmo desde os parámetros do seu propio ideario, de que esa loable educación estoica se constrúa reproducindo os hábitos dun *gentleman* (vestia-

rio e hora do té incluídos!) nun contexto xeográfico tan oposto ás frías e chuviosas illas británicas.

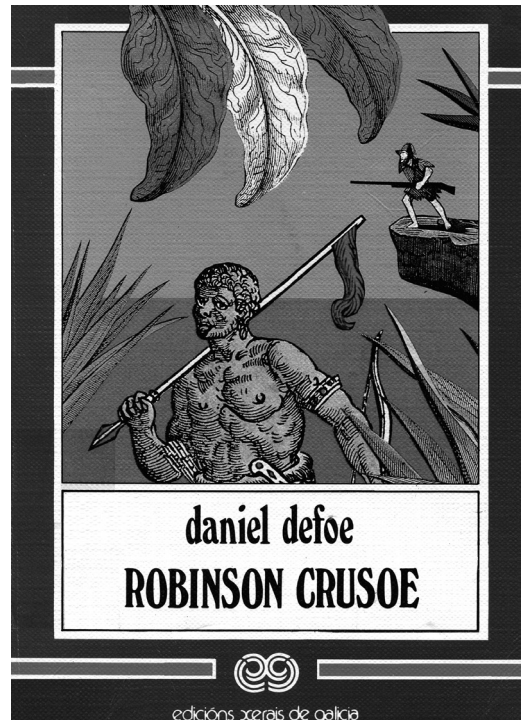
O CIVILIZADOR CIVILIZADO

O francés Jean-Paul Engélibert, na súa investigación do traxecto do mito literario de Robinson, constata que as recreacións do mito, as robinsoniadas, foron numerosas ata finais do século XIX (as máis célebres: *O Robinson dos mozos* do alemán Heinrich Campe, 1779; *O Robinson suízo* de Johan David Wyss, 1813; *A escola dos Robinsons* de Jules Verne, 1882). Detecta posteriormente unha case desaparición do tema, que non se recuperará ata despois da Segunda Guerra Mundial, con *O Señor das Moscas* de William Golding (1954). Sen aventurar hipóteses explicativas do porqué desas desaparición e recuperación, detereime de entre as novas robinsoniadas nunha, debida ao francés Michel Tournier e da que contamos con versión galega, que implica un notable xiro no mito, de seguro non alleo nin ás novas achegas dos estudos antro-

polóxicos (nomeadamente os de Claude Lévi-Strauss, coa súa tese do “pensamento salvaxe”) nin aos movementos anticoloniais de liberación nacional xurdidos despois da Segunda Guerra Mundial.

En efecto, *Venres ou a vida salvaxe* propón unha case exacta inversión do mito. O novo relato segue no esencial os pasos do modelo orixinal, achegándolle unha maior precisión naturalista (Tournier traslada o escenario á illa chilena do Pacífico do náufrago Selkirk e evita os erros descritivos de Defoe), mais o proceso “civilizador” de Venres interrómpese de xeito irreversible cando este provoca un grave accidente que destrúe nun instante toda a coidadosa reconstrución da vida metropolitana que Robinson fora edificando nos longos anos de soidade. E, agora si, o náufrago verase obrigado a vivir en condicións estritamente naturais (isto é, “salvaxes”) pois antes aquela reconstrución fora posible mediante o uso dos restos que Robinson conseguira recuperar dos pecios de varios naufraxios.

Mais, quen sabe adaptarse mellor a aquelas condicións? Non o home civilizado senón o “salvaxe”. Ou dito doutro xeito: é a cultura ou civilización (porque só o etnocentrismo colonial xustifica que se lle negue eses cualificativos) salvaxe a mellor adaptada a ese medio. E será así como Robinson comezará a recibir “leccións” do indíxena, aprendendo a gozar os sabores dos seus xantares, descubrindo o sentido vitalista dos seus xogos e os potenciais simbólicos do seu uso da linguaxe, admirando a maneira respectuosa (non exenta de rivalidade) coa que se relaciona cos animais. Ata recoñecer finalmente que a esa forma de vida, desprovista do uso instrumental e cobizoso que a insaciable sociedade mercantil impón, unha vida “ociosa” vista desde a perspectiva do burgués, é ben máis razoable cá vida que antes levaba. Mais, lonxe de calquera idealización rousseauniana do bo salvaxe, nunha volta de rosca final, Tournier fará que Venres marche co barco que os atopa na illa, abraiado polas novidades da vida mariñeira, men-

tres que Robinson decide quedar. Non só, porque, logo de ter marchado o barco, atopará agochado ao che ou grumete, que procura nel protección dos malos tratos aos que o sometían.

ADAPTACIÓNS E VERSIÓNS CINEMATOGRAFICAS

Venres ou a vida salvaxe é unha adaptación simplificada dunha novela máis complexa, *Venres ou os limbos do Pacífico*, que presenta a singularidade de ter sido escrita polo mesmo autor. Sobra logo aquí toda discusión sobre a lexitimidade da adaptación. O propio Tournieur proporciona uns argumentos que son unha excelente xustificación para toda boa adaptación. Confesa que a súa formación filosófica levoulle a ateigar o primeiro texto de "reflexións, abstraccións, construcións lóxicas". Na segunda versión, que el chama "clarificada", propúxose reducila tan só a "acción e sensacións", e di que, non sendo a súa intención facer unha "versión para nenos", sente que se achega tanto máis ao seu "ideal": "...canto mellor escribo para que os nenos tamén me poidan ler".

Mais eu atreveríame a dicir que o autor non di toda a "verdade". Porque non só suprime reflexións abstractas senón tamén determinadas accións, supresións que só cabe explicar por unha restrición de carácter educativo moral. En particular, toda a presenza de pulsións sexuais, que sen dúbida é un dos sinais distintivos da súa revisión "adulta" do vello Robinson (en Defoe a sexualidade simplemente é inexistente). Robinson masturbándose ou sentindo unha atracción homoerótica por Venres (episodios presentes en *Venres ou os limbos do Pacífico*) son contidos que ao parecer seguen sendo considerados inadecuados para o lectorado mozo... mesmo por parte dun escritor homosexual como era Michel Tournieur.

Tocante á adaptación de *Robinson Crusoe* da editorial Vicens Vives, recolle os episodios esenciais do orixinal, recortando as longas reflexións do solitario náufrago para, como no caso de Tournieur, centrarse nas accións. Ten a virtude de non caer na tentación do politicamente correcto e recoller sen censuras a etapa de escravista do protagonista. En cambio, a eliminación do momento da visión delirante que provoca a revelación relixiosa paréceme que esvaece o papel que esta xoga no rigor disciplinario da vida de Robinson. En todo caso, unha proposta de traballo para as aulas tanto do último ciclo de Primaria como para Secundaria, ben puidera ser contrastar as dúas versións, a de Defoe e a de Tournieur, para a través delas revisar criticamente a visión etnocéntrica e colonialista da cultura civilizada.

Aínda que xa Meliès fixo unha versión do *Robinson Crusoe*, non é un tema moi buscado polo cine. Seguramente a mellor versión foi a que Luis Buñuel fixo en inglés, con produción mexicana, en 1954. Non está entre os seus mellores filmes nin presenta os riscos máis característicos da súa cinematografía, pero non é en absoluto desbotable. Entre as robinsoniadas, sinto debilidade por un filme familiar producido por Walt Disney, *Swiss Family Robinson* (distribuída en España co título *Los Robinsones de los mares del sur*), dirixido por Ken Annakin en 1960, cos maravillosos John Mills e Dorothy McGuire nos papeis dos pais da familia. Fíxome pasar momentos inesquecibles cando eu tiña uns doce anos e, aínda que comprobo que soporta mal unha revisión esixente, quero pensar que a rapazada de hoxe da mesma idade pode revivir emocións parecidas ás que sentín eu daquela. ■

REFERENCIAS

- *Robinson Crusoe*. Introducción, tradución e notas de Gonzalo Navaza. Ilustracións de J. J. Grandville. Xerais, 1986.
- *Robinson Crusoe*. Adaptación de Eduardo Alonso. Tradución de Isabel Soto. Ilustracións de Robert Ingpen. Vicens Vives, 1996.
- Michel Tournieur: *Venres ou a vida salvaxe*. Tradución e notas de Gustavo Luca de Tena. Xerais, 2008.
- Jean-Paul Engélibert: *La Posterité de Robinson Crusoe. Un mythe littéraire de la modernité*. 1954 – 1986. Droz, 1997.
- Claude Lévi-Strauss: *El pensamiento salvaje*. Fondo de Cultura Económica, 1964.
- Jean Jacques Rousseau: *Emilio ou da educación*. Prólogo de Herminio Barreiro. Tradución de Henrique Harguindey. USC, 2006.
- Max Weber: *La ética protestante y el "espíritu" del capitalismo*. Alianza Editorial, 2001.